

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

**Кваліфікаційна робота
магістра**

на тему: Особливості статево-рольової поведінки в одностатевій парі

Виконала: студентка II курсу, групи 8.0538

спеціальності: 053 психологія

освітньої програми: 053 психологія

Глушкова Валерія Валеріївна

Керівник: к.психол.н., доцент кафедри психології

Железнякова Ю.В.

Рецензент: д.психол.н., професор кафедри

психології Ткалич М.Г.

Запоріжжя
2020

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет _____

Кафедра _____

Рівень вищої освіти _____

Спеціальність _____

(код та назва)

Освітня програма _____

(код та назва)

Спеціалізація _____

(код та назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« _____ » _____ 20 ____ року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ/ПРОЕКТ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)

_____
(прізвище, ім'я, по батькові)

1 Тема роботи (проекту) _____

керівник роботи _____,

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від « _____ » _____ 20 ____ року № _____

2 Строк подання студентом роботи _____

3 Вихідні дані до роботи _____

4 Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5 Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) _____

6 Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7 Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка

Студент _____
(підпис) (ініціали та прізвище)Керівник роботи (проекту) _____
(підпис) (ініціали та прізвище)**Нормоконтроль пройдено**Нормоконтролер _____
(підпис) (ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 65 сторінок, 1 рисунок, 2 таблиці, 61 джерело, 2 додатка.

Об'єкт дослідження – статево-рольова ідентифікація підлітків.

Предмет дослідження – соціально-психологічні чинники становлення статево-рольової ідентифікації підлітків.; гендерні аспекти статево-рольової ідентифікації підлітків та їх рольова поведінка в одностатевій парі.

Мета дослідження полягає у визначенні ролі соціально-психологічних чинників та гендерних аспектів, шляхів оптимізації їх впливу на становлення статево-рольової ідентифікації підлітків.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що у становленні статево-рольової ідентифікації підлітків значна роль належить соціально-психологічним чинникам, серед яких провідну роль відіграє найближче оточення (сім'я, школа, однолітки), а також особливості та зміст навчально-виховного процесу. Тому спеціально побудовані корекційні заняття можуть суттєво вплинути на зміну традиційних гендерних стереотипів та настанов учасників навчально-виховного процесу, що допоможе гармонізувати процес становлення статево-рольової ідентифікації у підлітків.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше теоретично та емпірично обґрунтовано новий підхід до соціально-психологічних чинників становлення статево-рольової ідентифікації підлітків.; гендерні аспекти статево-рольової ідентифікації підлітків та їх рольова поведінка в одностатевій парі.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ, СТАНОВЛЕННЯ
СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПІДЛІТКІВ, ГЕНДЕРНІ
АСПЕКТИ, РОЛЬОВА ПОВЕДІНКА, ОДНОСТАТЕВІ ПАРІ.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи поняття статево-рольової ідентичності особистості підлітка	9
1.1. Статево-рольова ідентичність як складова ідентичності особистості	9
1.2. Формування гендерної (статево-рольової) ідентичності особистості підлітків	12
1.3. Психологія гендерних відмінностей	18
1.4. Сексуальна орієнтація як одна із головних проблем гендерних відмінностей	23
РОЗДІЛ 2. Результати експериментального дослідження статево-рольової ідентифікації підлітків	34
2.1. Програма експериментального дослідження статево-рольової ідентифікації у підлітковому віці	34
2.2. Результати дослідження відповідно до використаного інструментарію	36
2.2.1 Проективна методика «Якими я уявляю справжніх чоловіка та жінку»	36
2.2.2. Рисунковий тест «Намалюй людину»	39
2.2.3. Опитування «Основні риси характеру в залежності від статі»	43
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50
ДОДАТКИ	55

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність і доцільність дослідження обумовлюються трансформаційними змінами в Україні, що стосуються процесу становлення творчої, активної, самодостатньої, незалежної від статі, андрогінної особистості.

На сьогодні в психологічній науці досить чітко проводиться межа між психологією статі та гендерними дослідженнями: «теоретико-методологічними засадами психології статі виступає біодетерміністична парадигма, а основою гендерних досліджень в психології є парадигма соціально-конструктивістська» [17; 45.], відповідно до якої видається можливим твердження і про розмежування статево-рольової та гендерної ідентичності особистості, що є наслідком процесу гендерної соціалізації (або розуміння їх тотожними).

Методологічні основи гендерних досліджень знаходять адекватне підґрунтя у вітчизняній психології: теоретико-експериментальне вчення Б.Г.Ананьєва про людину (вивчення статевої характеристик як індивідуальних властивостей індивіда і їх зв'язок із особливостями його соціальної поведінки), культурно-історична концепція Л.С.Виготського (залежність рівня розвитку від соціокультурної ситуації). Їм відповідають основні положення інтерпретаційних схем гендерних досліджень західних науковців (концепція соціальної ідентичної особистості Х.Теджфела і Дж.Гернера, соціально-конструктивістський підхід).

Вибраний для дослідження підлітковий вік – це час, коли суб'єкт прагне розширити й уточнити зміст свого „Я”. Цей віковий період є важливим етапом становлення статево-рольової ідентичності, бо саме у цьому віці відбувається активне усвідомлення суті своїх ставлень до інших людей та самого себе, розширюється й уточнюється статево

самовизначення. Саме у підлітковому віці, як підкреслюється науковцями, відбувається становлення статево-рольової ідентичності, яка є внутрішнім переживанням своєї статевої належності, набуттям гендерної ролі й уподібненням до неї, своєрідною єдністю статевого самоусвідомлення і поведінки. Підлітковий вік визначає подальший розвиток особистості, орієнтацію на справжні зразки Я-чоловіка і Я-жінки в нових змінних умовах, наповнення їх егалітарними цінностями, якими передбачено формування гендерної самосвідомості, статевої „Я-концепції” та статево-рольової ідентифікації.

Об’єкт дослідження – статево-рольова ідентифікація підлітків.

Предмет дослідження – соціально-психологічні чинники становлення статево-рольової ідентифікації підлітків.; гендерні аспекти статево-рольової ідентифікації підлітків та їх рольова поведінка в одностатевій парі.

Мета дослідження полягає у визначенні ролі соціально-психологічних чинників та гендерних аспектів, шляхів оптимізації їх впливу на становлення статево-рольової ідентифікації підлітків.

Концептуальна ідея дослідження: теоретичне й експериментальне вивчення особливостей основних соціально-психологічних чинників статево-рольової ідентифікації підлітків, а також розробка та впровадження спеціального психологічного впливу, що дозволяє гармонізувати розвиток статево-рольової ідентифікації підлітків в умовах сім’ї та школи.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що у становленні статево-рольової ідентифікації підлітків значна роль належить соціально-психологічним чинникам, серед яких провідну роль відіграє найближче оточення (сім’я, школа, однолітки), а також особливості та зміст навчально-виховного процесу. Тому спеціально побудовані корекційні заняття можуть суттєво вплинути на зміну традиційних гендерних стереотипів та настанов

учасників навчально-виховного процесу, що допоможе гармонізувати процес становлення статево-рольової ідентифікації у підлітків.

Відповідно до поставленої мети та гіпотези були визначені такі *завдання* дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури проблеми процесу статево-рольової ідентифікації особистості;
2. Визначити основні соціально-психологічні чинники, гендерні аспекти, які впливають на становлення статево-рольової ідентифікації у підлітковому віці;
3. Провести експериментальне дослідження статево-рольової ідентифікації підлітків.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше теоретично та емпірично обґрунтовано новий підхід до соціально-психологічних чинників становлення статево-рольової ідентифікації підлітків.; гендерні аспекти статево-рольової ідентифікації підлітків та їх рольова поведінка в одностатевій парі..

Практичне значення роботи визначається тим визначено основні соціально-психологічні чинники, гендерні аспекти, які впливають на становлення статево-рольової ідентифікації у підлітковому віці, які можуть бути використані психологами, педагогами та батьками при роботі з дітьми підліткового віку.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувались: теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних положень, використанням комплексу надійних і валідних психодіагностичних процедур, створенням адекватних умов діагностування, поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричних даних, репрезентативністю складу експериментальної та контрольної груп, застосуванням сучасних методів математичної статистики на базі пакету новітніх статистичних програм.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

1.1. Статеворольова ідентичність як складова ідентичності особистості

Ідентичність - одна з найістотніших характеристик людини, без якої вона не може існувати як свідомо автономна особистість. За визначенням Е. Еріксона ідентичність базується на відчутті тотожності самому собі і неперервності свого існування в часі й просторі, а також на усвідомленні факту, що цю тотожність і неперервність визнає оточення [30; 59]. Ідентичність пов'язана з образом "Я", з усвідомленням власної індивідуальності та неповторності індивідуальних фізичних та психологічних рис. Водночас ідентичність - досить складна й різноманітна. Залежно від обставин вона виступає в різних якостях. Можна говорити про цілу множину, або про систему ідентичностей, які актуалізуються в різних ситуаціях, що відповідають різним соціальним ролям.

До поняття ідентичності зверталися класики соціології, автори відомої праці «Соціальне конструювання реальності» Бергер і Лукман, які виходили тези: "Ідентичність, безумовно, є ключовим елементом суб'єктивної реальності". Далі, розвиваючи свою думку, вони стверджували: "ідентичність є феноменом, який виникає з діалектичного взаємозв'язку індивіда й суспільств" [3;С.279.] Як соціальна істота, людина характеризується не лише індивідуальною, а й груповою ідентичністю, яка, на думку Е. Еріксона, пов'язана з груповими, насамперед географічними та історичними уявленнями (колективний "его"-простір-час), а також з економічними задачами (колективні життєві цілі) [30;С.57]. Групова

ідентичність пов'язана з ототожненням себе з певною групою чи спільнотою. В соціології та соціальній психології використовують поняття "соціальна ідентичність" та "рольова ідентичність". Згідно з теорією соціальної ідентичності Г. Таджфела і Дж. Тернера, в основі соціальної ідентичності лежать процеси соціальної категоризації, тобто розділення соціальних об'єктів на такі, з якими особистість себе ототожнює, і такі, що складають групи інших, а також процеси само-категоризації, тобто віднесення особистістю самої себе до певної соціальної категорії чи групи. Соціальна ідентичність лежить в основі більшості групових процесів, таких як групова поляризація чи стереотипізація.[28].

Рольова ідентичність, яку можна розглядати, як окрему форму соціальної ідентичності, - це ідентичність, зумовлена соціальними ролями, тобто культурно прийнятними соціальними очікуваннями до відповідних видів поведінки, характерних для певних соціальних позицій. Рольова ідентичність, в основі якої лежить усвідомлення себе суб'єктом психологічних ролей, тісніше пов'язана з поняттям самості, ніж соціальна ідентичність. Американський соціолог Ч. Гордон, який розглядає рольову ідентичність як важливий складник Я-концепції особистості, виділяє п'ять її видів: 1) статеву ідентичність, ґрунтовану на гендерній ідентифікації людини як чоловіка або жінки; 2) етнічну ідентичність, тобто ідентифікацію людини як члена расової, релігійної, національної спільноти або мовної групи, субкультури чи іншої соціальної структури; 3) ідентичності членства, базовані на зв'язку між людиною й організаційним життям суспільства завдяки всім формам групового членства (формального чи неофіційного); 4) політичну ідентичність, що походить від типових патернів відношення людини до конкуренції, влади і прийняття рішення; 5) професійну ідентичність, тобто систему рольових ідентичностей щодо роботи, як у домашньому господарстві, так і за його межами [31;С. 407].

Сучасні дослідження статевої ідентичності вказують на складний характер цього особистісного утворення. Воно розглядається перед усім як усвідомлення та переживання індивідом позиції Я відносно деяких образів-еталонів статі. Набуття індивідом психологічних і поведінкових властивостей, характерних для жінок або чоловіків, визначають як статево-рольову соціалізацію. Треба зазначити, що це дуже складний процес, пов'язаний із оволодінням певною гендерною роллю або стереотипом поведінки, який традиційно асоціюється з жіночою або чоловічою соціальною функцією. В процесі статево-рольової соціалізації та формування гендерної ідентичності важливу роль відіграють соціальні та культурні фактори, що впливають на формування психологічної статі особистості. Гендерна ідентифікація людини відбувається в процесі гендерно-рольової соціалізації, коли людина навчається того, що є соціально значущим для чоловіків і для жінок.

Статева ідентичність, яку можна вважати однією з найістотніших із усіх рольових ідентичностей, пов'язана з розділенням людей на групи чоловіків та жінок і усвідомленням належності людини до тієї чи іншої статі. Вона полягає в переживанні своєї відповідності статевим ролям, тобто таким формам поведінки, які зумовлені біологічними відмінностями між статями (що стосується насамперед сексуальної поведінки та сексуальних почуттів, народженням дітей тощо). Статева ідентичність є не лише однією з найістотніших ідентичностей, а й чи не найпершою, що формується онтогенетично. Коли ми говоримо, що народилася дитина, ми обов'язково наголошуємо, що народився хлопчик чи дівчинка. Гендерно-рольова соціалізація - це засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань до цих ролей, а також гендерний розвиток особистості, тобто формування психологічних характеристик, що відповідають гендерним ролям. Статеві та гендерні ролі мають надзвичайно велике значення для нормальної соціалізації особистості серед безлічі ролей, що їх засвоює людина. Ці ролі

тісно пов'язані з усвідомленням себе представником певної статі та з нормативами поведінки, характерної для представників цієї статі. Статеві та гендерні ролі тісно пов'язані зі статевою й гендерною ідентичністю особистості.

1.2. Формування гендерної (статеворольової) ідентичності особистості підлітка

Формування гендерної (статеворольової) ідентичності – одне із головних завдань розвитку особистості у підлітковому віці, а її зміст залежить від соціальних очікувань соціуму. Становлення гендерної ідентичності підлітка проходить в умовах соціалізації із акцентом на відтворення домінуючої гендерної культури – це свідчить про її соціокультурне формування.

Інформацію про моделі та норми статевої поведінки індивід починає одержувати з дитинства, формуючи на підґрунті статевої ідентичності те, що ми називаємо тендером. Треба розрізняти поняття «статева ідентичність» та «гендерна ідентичність». Якщо статева – це переважно усвідомлення себе представником цієї чи іншої статі, то гендерна ідентичність полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі. Людина може мати певну чітко визначену статеву ідентичність і водночас мати труднощі з гендерною ідентичністю, переживати невідповідність гендерним ролям і стереотипам, відчувати власну нереалізованість. Гендерна ідентичність розглядається психологами в таких аспектах: адаптаційна статева ідентичність як усвідомлення особистістю співвідношення своєї реальної поведінки з поведінкою інших

жінок та чоловіків; цільова концепція “Я” як набір індивідуальних настановлень чоловіка або жінки на те, якими вони повинні бути; персональна ідентичність як особистісне співвіднесення себе з іншими людьми; его-ідентичність як глибинне психологічне ядро того, що саме особистість людини як представник статі означає для самої себе. Для зрілої особистості гендер стає функціональною заміною біологічної статі, а соціально-рольові закономірності і суперечності визначають сферу статевої поведінки особистості. [13;С. 132-157].

Гендерна ідентичність формується в процесі статево-рольової соціалізації. Цей процес відбувається, з одного боку, як засвоєння індивідами цінностей гендерної культури, що траншуються попередніми поколіннями, з другого – як трансформація цих цінностей, що є реалізацією притаманної молоді потреби у новаціях.

На становлення статево-рольової ідентифікації підлітка суттєвий вплив мають особистісні детермінанти: статева свідомість, самосвідомість, образ „Я” тощо. У зв’язку з цим розглядається статева „Я-концепція”, яка передбачає єдність і тотожність позитивних образів, що можуть бути неузгодженими між реальним та ідеальним „Я”, і стати причиною кризи розвитку особистості, ускладнюючи її статево самовизначення. „Я-концепція” виступає як набір когнітивних репрезентацій самості, що формують дві підсистеми – соціальну і особистісну – ідентичності [28]. „Я-концепція” не просто надає індивідові вірогідні відомості про себе, а допомагає виробити ефективні життєві орієнтації та виконує роль детермінанти активності суб’єкта у різноманітних суспільних стосунках із середовищем.

З 10-11 років починається новий соціальний етап життя людини, який називається підлітковим. Головний соціальний зміст розвитку людини в цьому віці пов’язаний з процесами статево-рольової ідентифікації і засвоєння різноманітних соціальних ролей. Цей період найбільш

сенситивний для розвитку соціальних здібностей людини, які реалізуються через спілкування з ровесниками.

Гендерна ідентифікація – внутрішнє переживання своєї статевої належності та переживання гендерної ролі, уподібнення до неї, своєрідна єдність статевого самоусвідомлення і поведінки. Гендерна ідентичність – ідентичність, яка характеризує людину з точки зору її належності до чоловічої чи жіночої статі, усвідомлене прийняття нею зразків мужності та жіночності в культурі, є ширшим поняттям, ніж статево рольова ідентичність, оскільки включає в себе рольовий аспект і образ людини загалом.

Статево-рольова поведінка – дії людини, зумовлені її належністю до певної статі.[12]

В онтогенезі особистості розрізняють первинну і вторинну статево-рольову ідентифікації. Статева належність є першою категорією, в якій дитина починає усвідомлювати своє «Я», у віці старшого дошкільника і дівчатка і хлопчики починають усвідомлювати, що їхня стать незворотна і постійна, засвоюють і демонструють статево типізовані моделі гендерної поведінки. Визначальними характеристиками первинної гендерної ідентифікації є почуття подібності, відчуття «ми – хлопці (дівчата)», ці характеристики психологічної статі знижують тривожність особистості, посилюють впевненість у собі. Процес вторинної статево-рольової ідентифікації, статево-рольового усвідомлення і поведінки припадає на підлітковий і юнацький вік, особливу роль у ньому відіграє наслідування моделей рольової поведінки. Розширення діапазону соціальних ролей поглиблює, збагачує уявлення особистості підлітка про власну відповідність гендерним нормативам.

Процес розвитку гендерних ролей, як соціально зумовлених моделей статево-рольової поведінки та статево-рольової поведінки, відбувається в контексті досить важливого для життя особистості процесу, який називається

соціалізацією, одним із найістотніших складників якої є рольова, зокрема й гендерно-рольова (чи гендерна) соціалізація.

Підлітковий вік – найбільш драматичний і динамічний період становлення соціальної ідентичності, зокрема гендерної (статеврольової) ідентичності. Саме в цьому віці, на думку Е.Еріксона, відбувається переструктурування сукупності дитячих ідентифікацій в нову конфігурацію в результаті відмови від одних і прийняття (набуття) інших [30] змінюються інтереси, уподобання, ідентифікаційні зразки, тематика проблемних ситуацій, значимість різних сфер життя (вибору професії та професійного шляху, релігійних і моральних переконань, міжособистісного спілкування, сімейних ролей [27;С.49-55.].

Розглядаючи динаміку персональної (особистісної) ідентичності підлітків від молодшого підліткового віку до старшого, науковці фактично відповідають на питання, як підлітки стають дорослими – чоловіками та жінками, які зміни проходять у структурі особистості, як змінюється особистість, що набуває риси відповідної соціальної групи, тобто як формується соціальна ідентичність. Дослідження Н.Радіної, Є.Терешкової описують отримані статистично значимі відмінності у самопрезентації молодших підлітків: дівчата вважають себе більш компетентними в романтичних стосунках, а хлопці – у спортивній діяльності; до середнього підліткового віку зміни у самопрезентації хлопчиків наростають відповідно до соціальних очікувань від представників чоловічої статі: хлопчики вважають себе більш компетентними в професійній сфері, сфері спортивних досягнень, а також проявляють високу самоповагу [18;С.61-78.]

Пояснення причини вираженого зростання соціальної компетентності, що відображена у конструюванні позитивної гендерної чоловічої ідентичності Б.Хасан та Ю.Тюменева знаходять в тому, що традиційні уявлення про «маскулінності» не відповідають з вимогами, які пред'являють батьки та вихователі до дошкільників і молодших школярів,

тому, вступаючи конфлікти, хлопчики до підліткового віку навчаються поведінці регулювання взаєностосунків і дотримання соціальних норм. Оволодіння соціальними навичками конструктивної безконфліктної поведінки сприяє засвоєнню соціальних норм, становлення «Я-концепції» особистості підлітка та безпосередньо відображається на соціальній компетентності, зокрема на статево-рольовій ідентифікації. У дівчат-підлітків не виникає ситуацій, які б вимагали затрату значних зусиль для засвоєння соціальних норм, відповідності очікуванням дорослих та соціально-рольовим нормам, тому процес становлення їх уявлень як представниць жіночої статі традиційно-схематичний.[24;С.49-55.].

У процесі статево-рольової соціалізації підліткової стадії належить особливе місце, тому що саме на цей період припадає формування зрілої гендерної ідентичності (Е. Еріксон). В механізм гендерної ідентифікації в умовах підліткової гендерної субкультури включаються такі фактори (принцип “ми – вони”, принцип більшої схильності відповідати прикладові схожого на нас тощо), завдяки яким гендерна поведінка стає одним із головних параметрів оцінки підлітка. Це стає вирішальною умовою досягнення зрілості гендерної ідентичності. Зріла гендерна ідентичність – це статус людини, яка на основі самостійного рішення й висновків досягла стабільного визначення й усвідомлення себе як чоловіка або жінки, прийняла себе цілком через гендерну поведінку, яка відповідає її біологічній статі. Підліткова стадія статево-рольової соціалізації виявляється вирішальною у формуванні гендерного типу особистості. Це обумовлюється тим, що у підлітковий період формується зріла гендерна ідентичність як усвідомлення індивідом своєї статевої належності, як суб’єктивне осмислення, переживання статевої ролі, яке виявляється у єдності статевого усвідомлення та поведінки. На підлітковий період припадає остаточне формування гендерної ідентичності особистості підлітка.

Соціальні норми, що визначають функції та обов'язки чоловіків і жінок у сім'ї та суспільстві, називають статевими ролями. Статева роль - це комбінація всього, що людина робить, говорить, як поводить, щоб відповідати певним нормативам та приписам, прийнятим у даному суспільстві для чоловіків та жінок. Можна сказати, що статева роль - це публічний вияв ототожнення за статтю, статевої ідентичності. Поведінку, яка реалізує ці нормативні очікування або орієнтована на них, називають статево-рольовою. Особливості статево-рольової поведінки зумовлені характером статевих ролей. Перша, домінуюча роль, з якою ідентифікуються дівчатка, є роль мами, її образ стає частиною особистості дівчини і формує в неї образ материнства та відповідну статево-рольову поведінку. Дитячий ідеал матері певною мірою опосередковує статево-рольову поведінку хлопця - з мамою він підсвідомо порівнює свою подругу, наречену, дружину - матір своїх дітей.

Отже, статева роль - це система нормативів та приписів щодо поведінки чоловіків та жінок, прийнятих у певному соціальному оточенні. Ці неписані правила настільки органічно входять у зміст спілкування і характер взаємин людей, що ми їх помічаємо лише тоді, коли чиясь поведінка виходить за межі загальноприйнятої. Поведінку, яка узгоджується з прийнятим у даному суспільстві розподілом статевих ролей, називають статево-типізованою. Це - генералізоване, узагальнене уявлення про "типово" жіночу або "типово" чоловічу рольову поведінку. В узагальненому вигляді вони існують як маскулінні та фемінні риси. На ранніх етапах онтогенезу статево-типізовані взірці поведінки беруть активну участь у формуванні концепції Я, яка потім збагачується. Саме тому В.Є.Каган розрізняє статево-ідентичність (порівняння з ідеалом, стереотипом, наслідування моди) та соціально-статево-ідентичність (соціальні ролі). Оскільки чоловіки та жінки в сучасному соціумі виконують, здебільшого, різні ролі, то статево-типізованою поведінкою чоловіків вважають ту, яка

базується на їхньому соціальному статусі, успіхах у професійній діяльності, а для жінок ту, яка характеризує їхню роль у сім'ї - матері, виховательки, охоронниці домашнього вогнища. Ряд учених вважає, що статево-типізована поведінка зумовлена, насамперед, природними властивостями жіночого та чоловічого організмів і в останню чергу - соціальними установками та очікуваннями.[16].

1.3. Психологія гендерних відмінностей

Гендерні стереотипи, які протиставляють маскулінні та фемінні властивості як задані природою, відчутно впливають на масову свідомість, стають підсвідомим мірилом нормальності/ненормальності поведінки, їх експлуатують засоби масової інформації, літератори, батьки і вчителі. Пропаговані ними особистісні риси, інтереси дівчаток і хлопчиків, як правило, не мають нічого спільного з реальністю. Страх громадського осуду стримує хлопчика від вияву ніжності та співчуття сестричці, а вона з усіх сил старається вдавати із себе боягузку, аби лише не бути серед дівчат «білою вороною». Загалом, уже в дитячому віці їм нав'язують взаємодоповнюючі психологічні характеристики (див. Додаток 1). Протиставлення «чоловічого» і «жіночого», на думку І. Кона, є однією із загальних парних опозицій людської психіки. Уявлення про «жіноче» і «чоловіче» в стилях поведінки, рисах характеру, сімейному і соціальному статусі пронизують як особистісні очікування, так і культуру загалом. «Стосунки чоловіка та жінки завжди і скрізь, в усіх сферах діяльності нагадують взаємини вершника і коня. Тому хлопчикам слід надавати більш самостійності, а дівчат, навпаки, дресировати дисциплінувати» [21; С.120.]. Психологічні відмінності чоловічих і жіночих занять сприймаються багатьма як вроджена схильність, наслідок еволюції біологічної природи

чоловіка і жінки, а не результат засвоєння соціальних ролей. «Дійсною причиною відмінностей є не статева приналежність, взята сама по собі, а ті відмінності в соціальному статусі та статеворольовій позиції, які задані історичними формами взаєностосунків чоловіка та жінки» [1;С. 70-78.].

Для підтвердження біологічної чи соціальної детермінованості психологічних відмінностей статей необхідно з'ясувати наскільки великою є різниця між ними, в якому віці й чому вони з'являються, що є спільного і відмінного у чоловічій і жіночій психології.

Самовпевненість здебільшого приписують чоловікам, а дефіцит її — жінкам. Вважається, що вона у чоловіків розвинута значно сильніше, ніж у жінок, і похитнути її досить важко. На цій підставі був зроблений хибний висновок, що чоловіків важче вмовити, вони важко піддаються сугестивним впливам (навіюванню). Експериментальні дані засвідчили, що вони справді більш самовпевнені, ніж жінки, у яких частими є занижена самооцінка, закомплексованість. Психологи підкреслюють, що самовпевненість утверджується в чоловічій психології завдяки очікуванням соціуму, який безжалісно висміює сумніви, вагання чоловіків, всіляко заохочує їхню непохитність і рішучість. Тому представники чоловічої статі намагаються видаватися радше самовпевненими, ніж невпевненими в собі.

Відомо, що характер діяльності, її успішність змінюють образ Я, підвищують самооцінку. Соціальні проблеми жіноцтва таяться, на думку багатьох учених, у дисгармонійному розвитку їх Я. За твердженням І. Кона, внаслідок більш раннього статевого дозрівання образ Я дівчинки швидше потрапляє під вплив само- і взаємооцінювання, що зумовлює вищу *рефлексивність, мрійливість, більшу залежність від соціальних очікувань*. [19.]

«Синдром залежності» є одним із проявів суперечностей в образі Я дорослої жінки. Він проявляється у слабкості меж Я, дифузній самоідентифікації, а внаслідок цього — у маніпулятивному стилі спілкування з жінкою її чоловіка, дітей, керівництва. Саме дифузна гендерна ідентичність, на думку вчених, зумовлює виникнення у багатьох жінок, які працюють, почуття провини, внутрішнього конфлікту між Я-мати, дружина та Я-спеціаліст. Прихильники традиційної сім'ї доводять, що ці ролі несумісні, їм заперечують ті, хто орієнтується на партнерство, рівність статей.

Дослідження свідчать, що задоволеність життям, собою, сім'єю, чоловіком у жінок, які працюють, вища, ніж у домогосподарок, які оцінюють себе лише в ролі господині й матері, їх частіше вражає синдром «домогосподарки»: мають низьку самооцінку, переживають тривожні та депресивні стани, відчують самотність, залежність. Це породжує хронічне невдоволення собою, потребу в психологічній підтримці.

Прихильники традиційних поглядів на жінку вважають *тривожність* якістю, яка засвідчує «силу» чоловічої статі і «слабкість» жіночої. Справді, люди з високим рівнем тривожності є відповідальними, але нездатними на вчинки, чітку лінію власної поведінки. Вони надто сором'язливі, всього і всіх побоюються, їх переслідує невпевненість, переживання, що вони чогось не зможуть, з чимось не справляться, кудись не встигнуть. Поширеною є думка, що дівчатка, дорослі жінки значно тривожніші, а тому сором'язливіші, ніж хлопчики, чоловіки. Цю особливість «жіночої поведінки» часто підтверджують психологічні дослідження. Однак особливої різниці щодо рівня особистісної і ситуативної тривожності чоловіків і жінок учені не зафіксували. Одне із стереотипізованих уявлень про більшу тривожність жінок щодо своєї зовнішності було спростоване шведськими експериментаторами, які прихованою камерою, встановленою біля дзеркала в одному із універмагів, фіксували частоту заглядань у нього

чоловіків і жінок. Виявилось, що протягом дня у дзеркало глянуло 412 жінок і 778 чоловіків [29].

Емоційну чуйність, *сензитивність* жінок до психологічного стану іншої людини вважають класичними фемінними, а *емоційну стриманість* чоловіків — маскулінною властивостями. Вони адекватні емоційним ролям жінок та інструментальним — чоловіків. Уявлення, що чоловіки є емоційно-глухими індивідами, породжене стереотипом. Проте традиційне виховання, стереотипізована соціалізація розвиває у них, на думку Рональда Лівента, так звану «нормативну чоловічу алекситимію», тобто нездатність розуміти емоційні відтінки взаємин. Вони, як правило, зазнають значних психічних травм унаслідок раннього психологічного відокремлення від матері, що зумовлює дефіцит інтимних переживань, емпатії, здатності встановлювати емоційно близькі стосунки з партнером. Цю травму посилює процес гендерної соціалізації, під впливом якого хлопчиків вчать притлумлювати переживання, почуття, уникати виявів ніжності, вразливості.

Спорідненою з емоційною чуйністю є *емпатійність* і пов'язані з нею схильність опікати, доглядати когось, яку вважають органічно жіночою якістю, успадкованою від інстинктивної природи жінки-матері. Орієнтація на опікуючу поведінку, здатність до емпатійної реакції є типовим очікуванням щодо поведінки жінки. Американський психолог Елліс Іглі вважає, що розподіл ролей і відповідних особистісних якостей у більшості культур відбувається саме на основі гендерної ознаки. У сім'ї і суспільстві жінкам традиційно належать опікуючі ролі, які передбачають передусім здатність до емпатії. Наслідком такого розподілу праці між чоловіками і жінками є посилення очікувань, пов'язаних із певною гендерною роллю: суспільство сподівається, що чоловікам і жінкам будуть притаманні якості, які відповідатимуть їхніми ролям. Згідно з цими очікуваннями жінки мають бути турботливішими, дружелюбнішими, експресивнішими та чутливішими.

Дослідження засвідчують зв'язок між традиційно чоловічими цінностями та нездоровим способом життя. Відмінності щодо *стану здоров'я* різняться більше в межах жіночої популяції, ніж між чоловіками і жінками. Бідність зумовлює ранню смертність осіб обох статей.

Якщо одружені чоловіки виявляють вищі показники здоров'я, то для жінок ця кореляція є несуттєвою. Для них зі станом здоров'я пов'язана якісна оцінка шлюбу, вдовolenість ним. Дослідження свідчать, що стрес загострює у жінок симптоми ревматоїдного артрити за винятком тих, хто має дружні стосунки зі своїми чоловіками. Жінки, яким їхні чоловіки допомагали справлятися з больовим синдромом, відзначали більшу кількість симптомів полегшення, ніж жінки, які справлялись із болем самотужки.

У деяких описах жінка в психологічному розумінні виглядає неповноцінною, примітивною істотою: «Чоловік живе свідомо, – жінка – ні», «Жінка не відчуває жодного потягу до істини, звідси її несерйозність,

У безвідповідальне ставлення до мислення» [8;С.186]. «Вона позбавлена добродетності, вона – аморальна, низька» [8,С.120].

На противагу поширеному стереотипу, що чоловіки люблять хворіти, перебільшують симптоми розладу стану свого здоров'я, експериментальні дослідження завідали, що більшість з них схильні приховувати свій біль

і слабкість, оскільки сприймають захворювання як загрозу їхній маскулінності. Тому на прийомі у лікаря вони розпитують менше і отримують більш схематичну і стислу інформацію про захворювання від професіоналів, ніж жінки. Пасивні чоловіки і в процесі терапії. Лікування вони розцінюють як чийсь обов'язок дбати про них, а не як власні зусилля щодо підтримання здоров'я.

1.4. Сексуальна одна из головних проблем гендерних відмінностей

Сексуальність людини поєднує в собі дві важливі суперечливі тенденції: це щось спільне, властиве людині як біологічному виду: інстинкт, біологічна програма, і щось приватне, властиве тільки даному індивідууму [61].

На початку ХХ ст. гомосексуальність розглядали як хвороба. З переходом відповідальності за здійснення контролю над соціально неприйнятним поведінкою до медицини гомосексуальність стали визначати як патологічний стан, що підлягає вивченню і лікуванню засобами медицини. Після того, як біологічні пояснення і методи лікування гомосексуальності довели свою неспроможність, її остаточно зарахували до розряду психіатричних захворювань. З цього моменту починається розвиток психоаналітичних і біхевіористських теорій.

Гомосексуальність - це не тільки секс з особою тієї ж статі. Це ще й романтичні почуття, емоції, фантазії і самооцінка особистості. Гомосексуал - це індивід, «чий основний еротичний, психологічний і соціальний інтерес, причому, не обов'язково в яскраво вираженій формі, укладений в особі однієї з ним статі» [60].

Важлива особливість підліткової і юнацької сексуальності - її "експериментальний" характер. Відкриваючи свої сексуальні реакції, підліток з різних сторін досліджує їх. В жодному іншому віці не спостерігається такого великого числа випадків відхиляється, близького до патології поведінки [63].

До недавнього часу про гомосексуальність говорили як про виключно "дорослому" феномен, і щодо «природного» (і навіть вродженої) гетеросексуальності підлітків не виникало жодних сумнівів. Гомосексуальна поведінка у підлітків розцінювалося як властива їхньому віку схильність до наслідування дорослим і експериментування [59].

Особливо важливо пам'ятати про це, стикаючись із проявами підліткового гомоеротизму. У підлітковому і ранньому юнацькому віці ця проблема актуальна і для дуже багатьох хлопчиків і дівчаток, які в подальшому будуть вести виключно гетеросексуальний спосіб життя. Це проявляється, з одного боку, в пристрасних закоханостях в людей свого власного статі (однолітків, старших або молодших), а з іншого - в різних сексуальних іграх, починаючи з простої метушні і взаємної мастурбації і закінчуючи повною сексуальною близькістю.

3. Фрейд пов'язував гомосексуальність з початкової бісексуальністю людини. Остаточний баланс гетеро - і гомоеротичні потягів складається, по Фрейду, тільки після статевого дозрівання. Оскільки у підлітка цей процес ще не завершений, латентна (прихована) гомосексуальність проявляється, з одного боку, в прямих сексуальних контактах і іграх, а з іншого - в страсний дружбу з однолітками власного статі. Однак явища ці якісно різні. Підлітковий вік і рання юність - час, коли особистість найбільше потребує сильних емоційних уподобаннях. Але як бути, якщо психологічна близькість з особою протилежної статі утруднена власної незрілістю підлітка і численними соціальними обмеженнями (глузування товаришів, косі погляди вчителів і батьків).

Оцінюючи потенційно і навіть явно гомоеротическіє контакти між підлітками, потрібно пам'ятати і про ситуативні факторів. Для молодших підлітків майже повсюдно характерна сегрегація ігрової активності хлопчиків і дівчаток. Велика фізична доступність однолітка своєї, ніж протилежної статі, доповнюється схожістю інтересів і менш суворими табу на тілесні контакти. Тому гомосексуальні ігри зустрічаються у них частіше, ніж гетеросексуальні. Менша статева сегрегація, ймовірно, дасть інше співвідношення.

Найпростіше пояснення цьому - посилення на умовнорефлекторні зв'язки, які можуть виникнути у підлітка під час сексуальної гри і

перетворитися в стійку сексуальну орієнтацію. Однак гомосексуальні контакти з однолітками, якщо вони мають ігрову форму і не поєднуються з психологічною інтимністю, здебільшого залишаються минуцями. Справа не стільки в поведінці, скільки в переживаннях [63].

Що стосується сексуальних перверсій, то існують відхилення щодо сексуального об'єкта - це інверсії, які припускають гомосексуальну, бісексуальну і транссексуальність спрямованість. Поряд з відхиленнями щодо сексуального об'єкта існують відхилення щодо сексуальної мети.

Можна виявити «узагальнене джерело» формування як сексуальних порушень, так і сексуальних перверсій. Розвиток відхиляється в сексуальній області визначається як глибинними причинами, закладеними в області несвідомого або витісненими в цю область в зв'язку з психологічними травмами, так і проблемами виховання, що виникли в дитинстві і не підкріплені необхідними виховними заходами до формування повноцінного сексуального потягу в пубертатний період, які могли б стримувати формування такої поведінки.

Таким чином, сексуальні розлади пов'язані як з несвідомими фантазіями в процесі психосексуального розвитку, так і з порушеннями статевої ідентичності і статевої стереотипії в психодинаміці розвитку [62].

Але які б не були можливі біологічні причини або супутні фактори гомосексуальності, формування сексуальної орієнтації індивіда - завжди дуже складний і тривалий індивідуальний процес. Найважливіший теоретичний висновок багаторічного пошуку причин гомосексуальності - з'ясування того, що "етіологія" стійкої системи еротичних переваг індивіда, будь-то гомо-, гетеро- або бісексуальна орієнтація невідома [20].

Важливий елемент сучасної сексуальної культури - нормалізація гомосексуальності, пов'язана із загальним зростанням соціальної терпимості, ослабленням гендерної біполярності і емансипацією сексуальності від репродукції. Хоча гомофобія і дискриміналізація людей за

ознакою їх сексуальну орієнтацію залишається серйозною соціально-політичною проблемою, в останні 30 років у всьому світі спостерігається помітне зростання терпимості до одностатевого кохання, особливо серед молодих і більш освічених людей, а також збільшення числа чоловіків і жінок, які визнають, що відчували сексуально-еротичний потяг до осіб своєї статі.

Можна припустити, що довгостроковим результатом нормалізації одностатевої любові буде не стільки збільшення абсолютного числа геїв і лесбійнок, скільки те, що люди перестануть категоризувати себе та інших за цією ознакою. У демократичному суспільстві сексуальна орієнтація з політичної проблеми поступово стає справою індивідуального переваги.

Нормалізація гомосексуальності - перший випадок соціального визнання індивідуально-групових особливостей, які не вкладаються в репродуктивної моделі сексуальності. Це актуалізує проблему визначення і співвідношення соціально-моральних і медико-біологічних критеріїв сексуального здоров'я, які все більше виходять зі сфери виключної компетенції психіатрії та сексопатології [74].

Загальні тенденції розвитку за останні десятиліття:

1. зростання терпимості до одностатевого кохання, особливо серед молодих (18-24 років) і освічених людей;
2. збільшення числа чоловіків і жінок, які визнають, що вони відчували сексуально-еротичний потяг до осіб своєї статі, (особливо часто в юності).

Лібералізація суспільної моралі полегшує юним геям і лесбійнкам прийняття себе і "вихід з комори". Але навіть в найсприятливіших умовах цей процес пов'язаний з соціально-психологічними труднощами, викликаючи болісне відчуття самотності, депресії і підвищену схильність до самогубств [75].

Гомосексуалізм і лесбіянство - порівняно нова сфера в вивченні підліткової сексуальності. Ставлення до розвитку гомосексуальності у підлітків з плином часу поступово змінювалося: від міфів і стигматизації - до розуміння, підтримки і визнання. Незважаючи на недостатню вивченість питання, в даний час більшість дослідників і фахівців-медиків схиляються до думки про недоведеність патології гомосексуальності, розглядаючи її швидше як одну з різновидів сексуальної поведінки людини.

Навіть ті підлітки, які охоче сексуально експериментують з однолітками власного статі, не схильні ідентифікувати себе як геїв або лесбіянок. Сексуальна ідентичність - явище набагато складніше, ніж сексуальна поведінка або уяву [59].

Психосоціальні теорії гомосексуальності пояснюють її розвиток дією цілого ряду чинників - різними життєвими враженнями, гендерних невідповідністю, впливом батьків або психологічними особливостями індивіда. Широко поширена думка про те, що гомосексуали не здатні або бояться підтримувати гетеросексуальні відносини. Вважається також, що лесбіянство виникає швидше через відрази до чоловіків або страху перед ними, ніж обумовлюється наявністю сексуального потягу до інших жінок.

Перший досвід вдалого сексуального взаємодії багато в чому визначає формування майбутньої сексуальної орієнтації.

Протягом багатьох століть з громадської та релігійної точок зору гомосексуальність вважалася супротивної самій природі людини, і лише порівняно недавно з'явилися докази того, що це цілком природне явище. Незважаючи на це, суспільство ще не позбулося несвідомого страху перед блакитними і лесбіянками (гомофобії), ще сильні побоювання щодо того, що просте спілкування з ними може згубно впливати на підлітків з гетеросексуальною орієнтацією.

Більш тонким виразом гомофобії є старання unikнути того, що може бути розцінено як натяк на порівняння його з гомосексуальним поведінкою.

При цьому друзі і родичі одного і того ж статі можуть намагатися утримуватися від укладення один одного в обійми, важливе значення приділяється тому, чи є дана одяг «чисто» чоловічий або «чисто» жіночої, жінки можуть відвертатися від фемінізму через острах бути запідозреними в лесб'янство. Однак незважаючи на те, що вплив гомофобії на ступінь довіри й інтимності відносин між представниками одного і того ж статі досить велике, з плином часу ситуація може змінюватися, і страх може змінитися тверезим розумінням безпеки соціальних контактів з гомосексуалами [60].

Формування гомосексуальної орієнтації у підлітка зазвичай проходить три етапи: 1) від першого усвідомленого еротичного інтересу до людини своєї статі до першого підозри про свою гомосексуальність; 2) від першого підозри про свою гомосексуальність до першого гомосексуального контакту і 3) від першого гомосексуального контакту до впевненості в свою гомосексуальність, за якими слід вироблення відповідного стилю життя.

Процес цей неоднаково протікає у хлопчиків і дівчаток. Хлопчики, у яких раніше пробуджуються еротичні почуття і статеву роль яких допускає і навіть вимагає явних проявів сексуальності, раніше починають статево життя. У дівчаток сексуальна орієнтація формується пізніше; перше захоплення, об'єктом якого зазвичай буває жінка на багато років старше, переживається як потреба в дружбі, а першого гомосексуального контакту часто передують гетеросексуальні зв'язки [63].

Хоч би якими були причини сексуальної орієнтації окремого індивіда, його поведінку та психологічний стан найбільше залежать від ставлення оточуючих. А це, в свою чергу, визначається культурою.

Буденна свідомість звикло вважати гомосексуальність патологічним явищем, асоціюючи з невробами і різними особистісними розладами. Однак до середини століття з'ясувалося, що часто спостерігалися у гомосексуалів невротичні симптоми впливають не з їх сексуальної орієнтації, а з труднощів їхнього соціального стану.

Психологічний стан підлітків і юнаків, які усвідомлюють незвичайність своєї сексуальної орієнтації, залежить перш за все від того, чи можуть вони відкритися батькам і яка буде батьківська реакція [73].

Незважаючи на те, що ставлення суспільства до гомосексуалізму дещо змінилося, старі негативні стереотипні уявлення про геїв і лесбійок виявилися надзвичайно живучими. Підлітки - геї не просто страждають від своїх «проблем» і тому ведуть себе не так, як інші. Дорослішаючи один на один з усвідомленням своєї гомосексуальності, вони відчують постійний стрес від навислої над ними загрози стигматизації. Лише частини з них вдається подолати страх і переламати ситуацію шляхом відкритого і усвідомленого прийняття гомосексуальної ідентичності [60].

Згодом, який передбачає стабілізацію сексуальних уподобань, відбувається їх поляризація: гетеросексуальні підлітки перестають відчувати одностатеві потягу і розвиваються в напрямку гетеросексуальності. У геїв і лесбійок відбувається зворотне. Однак, в залежності від установок (позитивних або негативних) щодо гомосексуальності, як у самого підлітка, так і оточуючих його, можливі відповідні шляхи реалізації вибору.

Для багатьох гомосексуалів, тільки що відкрили свою гомосексуальну ідентичність, іншою важливою проблемою є відсутність адекватної інформації про гомогендерной, одностатевому сексі і безпечну сексуальну поведінку. На жаль, не тільки для підлітків, але для їх батьків, шкільних вчителів і психологів практично недоступна література, де в доступній формі давалися б відповіді на найважливіші питання, що стосуються гомосексуальності, де пояснювалося б, що означає бути геєм, лесбійкою або бісексуалом.

Накладання перерахованих вище проблем (складності ідентифікації, пошуку партнерів, відсутність місця для інтимних зустрічей, некоммунікабельність, сором'язливість) призводить до того, що усвідомлений

гомосексуальний досвід багато геїв набувають значно пізніше своїх гетеросексуальних однолітків. Це, звичайно ж, не може не позначитися негативно для них самих, посилюючи психологічні труднощі, почуття самотності. Часто вони відчують труднощі в прояві почуттів; їх контакти в подальшому позбавлені емоційної залученості, відносини [65].

Паралельно розвивається філософія виправдання гомосексуальних відносин. Гомосексуалізм - це ще і спосіб втечі від високих, але не забезпечених сьогодні ні особистим, ні соціальним ресурсом відносин між статями, представники яких, втомившись від недосяжності цілей, знаходяться в максимальній конфронтації один до одного. Любов чоловіка і жінки для багатьох - НЕ заповітна мрія, а непосильний тягар [53].

Для молодого людини дуже важливо, як поставиться суспільство до його визнання в свою гомосексуальну орієнтацію. До сих пір багато хто вважає, що гомосексуалізм - це злочин, хвороба, гріх перед Богом, і таке ставлення не може не впливати на оцінку підлітком своєї сексуальної орієнтації.

До сих пір дуже мало відомо про те, якою насправді сприймають життя в підлітковому віці геї і лесбіянки в режимі реального часу. У зв'язку з цим абсолютно очевидно є необхідність проведення відповідних (лонгитюдних) досліджень процесів «розкриття», що дозволило б поспостерігати молодих геїв і лесбіянок в процесі дорослішання і розвитку у них нових сексуальних ідентичностей. Крім того, це сприятиме визначенню ступеня впливу на процес розкриття мінливих соціентальних моделей відносин до гомосексуальності - змін, викликаних дією цілого ряду причин, таких, як більш лояльне і «розуміє» ставлення до гомосексуалістів, велика обізнаність щодо природи гомосексуалізму, а також посилення стигматизації геїв і лесбіянок в зв'язку з поширенням СНІДу [60].

У будь-якому випадку, негативна установка тягне за собою знижену самооцінку, яка з часом може переростати у "внутрішню гомофобію" -

підлітки, дистанціюючись від власного гомоеротизму, намагаються всією своєю поведінкою довести свою прихильність гетеросексуальним способу життя; у деяких подібні спроби заперечення власної гомосексуальності і боязнь бути запідозреним в "блакиті" гіпертрофується, переростає в цькування і ненависть до себе подібним, геям і лесб'янкам.

Висновок: Враховуючи відсутність гендерних відмінностей у вербальних, математичних, лідерських здібностях тощо і те, що існуючі відмінності (наприклад, у просторових здібностях) залежать від досвіду, тренування, можна дійти висновку про відсутність разючої відмінності у психології статей. *Індивідуальні розрізнення можуть бути значно більшими у межах однієї статі, ніж між ними.* Водночас не можна ігнорувати зумовлені соціально-культурними впливами особистісні властивості в межах однієї статі.

Суттєва відмінність між ними пов'язана передусім із різними репродуктивними ролями, адже тільки жінка здатна завагітніти, виносити дитину в своїй утробі, народжувати, годувати немовля груддю. Та навіть ці відмінності стають в сучасному світі все більше «гендерно опосередкованими». Йдеться про парність статей у плануванні сім'ї, у забезпеченні нормального перебігу вагітності, про присутність чоловіків під час народження дитини, участь в догляді за немовлям.

Процеси гендерно-рольової соціалізації чоловіків і жінок мають багато відмінностей. Для жінки, згідно з історично сформованими патріархальними стереотипами, які, не зважаючи на суспільний прогрес, ще мають місце, переважає орієнтація на сім'ю та сімейні цінності, ведення домашнього господарства тощо. Для чоловіка, згідно тих самих стереотипів, нормативно бажаною є більша активність за межами сім'ї: професійна діяльність, суспільна активність. Не даремно, існує поговорка, що "для жінки сім'я - це друга робота, а для чоловіка робота - це друга сім'я". Згідно з таким розмежуванням важливою умовою самореалізації для жінки вважається

успішний і вчасний шлюб. Жінка, яка не створила сім'ю, вважається невдахою, її називають "старою дівою". Чоловіка, який ніколи не одружувався, ніхто не називає невдахою, і для нього немає відповідного прізвиська. З іншого боку, успішність самореалізації чоловіка пов'язується з його кар'єрою, часто зі статусом в суспільстві.

Такі стереотипи впливають на свідомість дитини, що тільки починає шлях в суспільному житті. Так, дівчатка часто ростуть з переконанням, що вони не можуть бути такими цінними працівниками в професійній сфері, як чоловіки, що впливає на самооцінку і певною мірою "виправдовує" той факт, що серед жінок дуже мало лідерських ролей (тим менше, чим вище статус цієї ролі). За результатами деяких досліджень, дівчатка в школі мають більш низькі оцінки з математики, ніж хлопчики, не тому, що мають нижчі математичні здібності, а тому, що мають занижену самооцінку в цій сфері і стикаються з відповідними очікуваннями педагогів. Якщо врахувати, що існують цілком реальні соціальні і економічні умови, що закріплюють такі перекося, то стає цілком зрозумілим, що існує серйозна соціально-психологічна проблема, пов'язана з соціально-психологічною самореалізацією жінки. Ці проблеми спричинили появу численних феміністичних рухів, покликаних допомогти жінкам в подоланні цих труднощів.

Процес розвитку гендерних ролей, як соціально зумовлених моделей статевих ролей та статево-рольової поведінки, відбувається в контексті досить важливого для життя особистості процесу, який називається соціалізацією, одним із найістотніших складників якої є рольова, зокрема й гендерно-рольова (чи гендерна) соціалізація. У процесі статево-рольової соціалізації підліткової стадії належить особливе місце, тому що саме на цей період припадає формування зрілої гендерної ідентичності. В механізм гендерної ідентифікації в умовах підліткової гендерної субкультури включаються такі фактори, завдяки яким гендерна поведінка стає одним із

головних параметрів оцінки підлітка. Це стає вирішальною умовою досягнення зрілості гендерної ідентичності. Зріла гендерна ідентичність – це статус людини, яка на основі самостійного рішення й висновків досягла стабільного визначення й усвідомлення себе як чоловіка або жінки, прийняла себе цілком через гендерну поведінку, яка відповідає її біологічній статі. Підліткова стадія статево-рольової соціалізації виявляється вирішальною у формуванні гендерного типу особистості. Це обумовлюється тим, що у підлітковий період формується зріла гендерна ідентичність як усвідомлення індивідом своєї статевої належності, як суб'єктивне осмислення, переживання статевої ролі, яке виявляється у єдності статевого усвідомлення та поведінки. На підлітковий період припадає остаточне формування гендерної ідентичності особистості підлітка.

РОЗДІЛ 2

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТАТЕВО-РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПІДЛІТКІВ

2.1. Програма експериментального дослідження статево-рольової самоідентифікації у підлітковому віці

Загальна програма експериментального дослідження зазвичай складається з таких підструктур:

I. Методологічний розділ.

1. Викладення проблемної ситуації.
2. Визначення об'єкту та предмету дослідження.
3. Підбір інструментарію.
4. Визначення мети та завдання дослідження.
5. Визначення або інтерпретація основних понять.
6. Висунення гіпотези.

II. Методичний (процедурний) розділ.

1. Визначення генеральної сукупності.
2. Розробка та підстави для визначення вибірки.
3. Аналіз отриманої інформації.
4. Висновок, визначення можливих напрямів практичного застосування результатів.

Базуючись на такій структурі ми створили власну програму дослідження статево-рольової самоідентифікації у підлітковому і юнацькому віці.

Проблема: Ідентичність – одна з найсуттєвіших характеристик людини, без якої вона не може існувати як свідома автономна особистість. Рольова ідентичність – це ідентичність, зумовлена соціальними ролями, тобто культурно-прийнятними соціальними очікуваннями до відповідних видів поведінки, характерних для певних соціальних позицій. Статева ідентичність, яку можна вважати однією з найістотніших із усіх рольових ідентичностей, пов'язана із розділенням людей на групи чоловіків та жінок і усвідомленням належності людини до тієї чи іншої статі. Виділяється ще й гендерна ідентичність. Якщо статева ідентичність – це переважно усвідомлення себе представником тієї чи іншої статі, то гендерна полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією). З огляду на актуальність проблеми ми маємо на меті дослідити особливості статево-рольової самоідентифікації сучасних підлітків.

Об'єкт дослідження: підлітки.

Предмет дослідження: особливості статево-рольової самоідентифікації підлітків.

Мета: дослідити особливості статево-рольової самоідентифікації сучасних підлітків.

Завдання:

1. Визначити методики, які відповідають темі дипломного дослідження і дозволять глибше її зрозуміти.
2. Визначити генеральну сукупність дослідження та метод вибірки.
3. Провести анонімне дослідження статево-рольової самоідентифікації підлітків.

4. Проаналізувати результати відповідей і зробити висновки про наявні стереотипи, гендерні ролі і очікування у сучасних підлітків.

Генеральна сукупність:

Дослідження проводилось серед учнів 10-11-х класів ЗОШ №33 м. Житомира.

Вибірка: Використаний метод гніздової вибірки. Досліджування проводилося двічі (6.02, 7.02) на уроках Основ медичних знань у двох 10 і 11 класі. Кількість опитуваних становить 43 підлітки.

Інструментарій: Для дослідження були підібрані три методики, які дають змогу різнобічно дослідити об'єкт нашої дипломної роботи, оскільки дозволяють виявити як усвідомлені, так і приховані стереотипи підлітків на власну гендерну роль.²⁵

2.2. Результати дослідження відповідно до використаного інструментарію

2.2.1. Проективна методика «Якими я уявляю справжніх чоловіка і жінку»

Попередні теоретичні узагальнення свідчать, що в процесі розвитку особистості рівень маскулінності серед дівчат-підлітків підвищується, а рівень жіночності знижується за всіма показниками. У хлопчиків спостерігається протилежна несприятлива тенденція.

Нашим завданням було: дослідити уявлення підлітків про мужність і жіночість.

Дослідження проводилося серед учнів 10-11-х класів. Їм було запропоновано протягом 20 хвилин написати короткий анонімний твір «Якими я уявляю справжніх чоловіка та жінку».

Аналіз творів школярів дозволив виділити 6 тем, в яких певною мірою виявлялось розуміння ними маскулінності і фемінності:

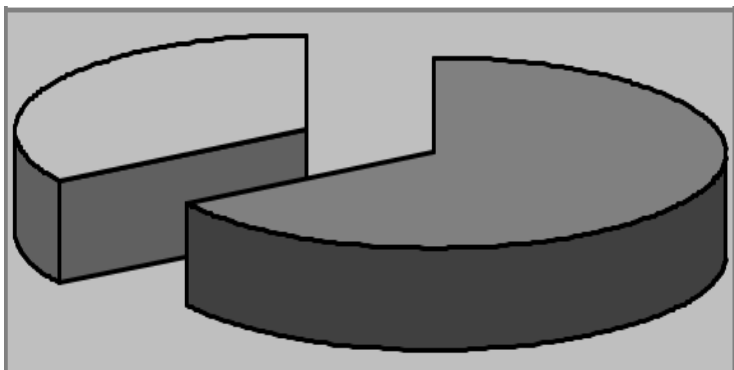
1. Особливості зовнішнього вигляду.
2. Трудова діяльність, якості, пов'язані з роботою.
3. Ерудованість, інтелектуальні особливості, інтереси.
4. Традиційне розуміння жіночості і чоловічих рис.
5. Сімейно-побутова сфера, опис особи чоловічої статі як батька, чоловіка; жінки – як дружини, матері.
6. Міжстатеві стосунки.

Всі перераховані теми відображають головні сфери життєдіяльності людини – сім'я, робота, спілкування, в яких проявляються її психологічні особливості, якості особистості та стиль поведінки.

Щодо традиційного розуміння чоловічих рис, то респондентами були зазначені наступні: хоробрість, відважність, розсудливість, комунікабельний, рішучість, дотепність, цілеспрямованість, порядність, освічений. Традиційне бачення жіночості можна простежити на таких характеристиках: привітна, приємна, розумна, вихована, цілеспрямована, начитана, комунікабельна, інтелігентна. Варто також зазначити, що шкідливі звички є негативною рисою образу сучасної людини, про це засвідчили 60% опитуваних.

У відповідях цікаво простежується тенденція до фемінізації („розкріпачення жінок”), насамперед в інформації, яка стосується трудової діяльності. 45% респондентів жіночої статі наголосили на тому, що жінка обов'язково повинна мати роботу (в ідеалі – високооплачувану з перспективою кар'єрного росту), для того, щоб забезпечити собі належний рівень життя. Маскулінізація (23%) жінок також яскраво простежується у думках про те, що жінка має бути мужня, сильна духом, мати вольовий характер, оскільки бажання покласти на чоловіка можуть не виправдатись (див. Рис. 1).

Рис. 1. Розподіл тенденцій до фемінізації і маскулінізації

■ Тенденція до фемінізації жінок

■ Тенденція до маскулінізації

Щодо вимог до зовнішнього вигляду, то, на думку переважної більшості респондентів, жінка має слідкувати за собою, бути охайною, елегантною, доглянутою, слідкувати за модою. Еталон чоловічої краси включає такі необхідні компоненти: врода, спортивна фігура, стильний одяг.

Стосовно сімейно-побутової сфери, то у відповідях респондентів прослідковується стереотипне зображення: чоловік – голова сім'ї, який має роботу, дбає про родину (30%); жінка – гарна дружина та турботлива матір (45%). Але поряд з цим було відзначено, що домашньою працею має опікуватись не лише дружина, а й чоловік (25%). Водночас дружина не повинна обмежувати себе лише виконанням роботи по господарству і піклуванням про домашнє вогнище, вона має досягати успіхів і на робочому місці, прагнути до самовдосконалення, про це засвідчили 40% опитуваних.

Висновок: У поглядах на жіночність і чоловічість проявилися відмінності позитивних і негативних еталонів маскулінності і фемінності. Негативний еталон – конкретний образ того, якими якостями не повинні володіти сучасний чоловік (не зловживає алкоголем, наркотиками, не застосовує фізичну силу проти жінки) та жінка (не палить). Зіткнення двох образів породжує конфліктну систему вимог: ідеалізованих і невизначених, з однієї сторони, і надзвичайно низьких, обмежених виконанням елементарних норм поведінки – з іншої. Ця конфліктна система вимог може негативно вплинути на формування адекватних уявлень про фемінність-маскулінність і в кінцевому результаті викривити нормальний процес становлення психосексуальної ідентичності.

2.2.2. Рисунковий тест «Намалюй людину»

Цей тест являє собою проєктивну методику вивчення особистості. Вперше він був розроблений у 1948 році К. Махвер і призначався для визначення рівня інтелектуального розвитку дітей і підлітків при допомозі виконаного ними малюнка людини. Сьогодні тест дозволяється використовувати для дослідження як дітей, так і дорослих; допускається групове дослідження.[7].

Досліджуваному пропонується олівцем на чистому листі паперу намалювати людину (ми для отримання спеціальної інформації не уточнювали її стать).

При інтерпретації отриманих даних ми виходили з ідеї про те, що малюнок є вираженням «Я» досліджуваного. Значна увага приділялася аналізу різноманітних деталей малюнка, перш за все особливостям зображення основних частин тіла, які часто оцінюють відповідно до психоаналітичної символіки (Див. Додаток 6).

На початкузупинимося на кількісному аналізі результатів.

У дослідженні взяло участь 43 учні віком 15-16 років. Стать людини, яку слід зобразити, спеціально не уточнювалася. Але за статтю малюнки розподілилися таким чином: 42% досліджуваних намалювало людину жіночої статі, 56% – чоловічої, 9% – намалювали представників обох статей, 2% дітей відмовилися виконувати це завдання, хоча дві попередні методики не викликали у них труднощів. Такий розподіл малюнків можна тлумачити наступним чином: уявлення про рівність статей засвідчили 9% респондентів (малюнок і чоловіка і жінки), неусвідомлену перевагу чоловічої статі над жіночою.

Розглянемо детально чим відрізнялися зображення дівчат і хлопців.

В одноковому співвідношенні за гендерною ознакою розподілилися такі особливості зображення, як: розміщення голови людини в профіль, в той час як тулуб розміщено в анфас (це інтерпретується як тривога, викликана соціальним оточенням та потребою в спілкуванні) – по 5%; покати плечі (відчай, похмурість, занепад духу, почуття вини, недостатність життєвої активності) – по 12%. Як бачимо, ці характеристики не несуть гендерного навантаження, що частково підтверджує валідність дослідження. Ще одна характеристика – вузькі плечі (по 7% досліджуваних обох статей) свідчить про відчуття малоцінності, маловартості. Те, що така характеристика поділилася по рівну, може означати, що вона не залежить від статі, швидше від індивідуальної самооцінки.

У зображеннях дівчат превалюють такі ознаки. Крупні плечі (у дівчат – 9%, у хлопців – не спостерігається – можливо тому, що малюнки хлопців носять яскраво виражений маскулінний характер, де широкі плечі не виділяються): таке зображення свідчить про усвідомлення власної великої сили або надто великою потребою у владі. Це підтверджує результати попередньої проективної методики щодо того, що сьогодні дівчата рідко сподіваються на силу і підтримку чоловіків, прагнуть

самостійно крокувати по життю. «Угловаті» плечі зобразили у своїх малюнках 16% і 9% дівчат і хлопців відповідно, що є ознакою надмірної обережності, захисту. Те, що ця характеристика переважає у дівчат свідчить про переживання ними власної беззахисності. Різко розрізняється тенденція малювати «прямокутний» тулуб

– у 19% дівчат проти 0% хлопців. Це є **прямим свідченням відчуття мужності**. Крім того в зображеннях дівчат сильно підкреслюється (виділяється): обличчя (надмірний інтерес до свого зовнішнього вигляду) – 35% проти 23%; вуха (чуттєвість до критики, можливі слухові галюцинації)

– 9% проти 2%; очі – 39,5% проти 37%. Ці риси обличчя є рецепторами зовнішніх стимулів і характеризують сенсорний контакт з дійсністю. Те, що вони переважають у жіночої статі, є свідченням чуттєвості жінок. Сам характер малюнку у дівчат значно менший за розмірами, ніж у хлопців. Це говорить про емоційність, тривожність, відчуття дискомфорту. Одночасно малюнки дівчат явно переважають кількістю (іноді надмірною) деталей. Це інтерпретується як невміння обмежити себе, вказує на вимушену потребу налагодити ситуацію, на надмірне піклування про середовище. Такі ознаки можна вважати проявами гендерних стереотипів, які можуть призвести до переживання депресій і подальших психічних розладів.

У зображеннях чоловіків переважають такі ознаки, часто протилежні до розглянутих вище. По-перше, мала голова (7% проти 5%). При врахуванні того, що всіх цих чоловіків малювали особи жіночої статі, можна зробити висновок про прописування протилежній статі інтелектуальної недостатності. Це говорить про фемінізацію жінок вже в підлітковому віці. Значною перевагою володіють зображення карикатур на хлопців (12%) проти 5% карикатур на дівчат. Науковці тлумачать цю ознаку як притаманне підліткам переживання власної неповноцінності і відокремленості. Також може виражати ворожість, самопрезирство. Це

підтверджується ще одним показником – замалий тулуб зобразили 18,6% хлопців (проти 7% дівчат). По розмірах серед чоловічих зображень переважають великі, що говорить про марнославство, експансивність, схильність до пихи. Такі характеристики часто відносять до помилкових стереотипів маскулінності. Цікавим є факт, що на обличчі у хлопців яскравіше виділені довгі вії (19% проти 7% у дівчат) і волосся (42% проти 39,5%). Довгі вії говорять про кокетливість, схильність зваблювати, демонструвати себе. Волосся ж є ознакою мужності, хоробрості, сили і прагнення до неї.

Висновок: Дані, отримані в результаті цієї методики, корелюють із отриманими попередньо і повністю підтверджують тезу щодо наявності неусвідомлених, прихованих уявлень про різницю статей. Окремо слід зазначити, що статево-рольова самоідентифікація у підлітковому віці в цілому відповідає загальним уявленням про чоловіка і жінку. Однак, прослідковується негативна тенденція до маскулінності дівчат і фемінності хлопців. Така ситуація вимагає створення цілеспрямованої системи роботи по насадженню позитивних уявлень про функції і особливості статусу чоловіка і жінки в суспільстві.

2.2.3. Опитування «Основні риси характеру в залежності від статі»

Головною метою цього дослідження є встановлення наявності (або відсутності) одностайності думок хлопців і дівчат щодо основних характеристик чоловіків і жінок.

Для проведення цього дослідження нами була розроблена анкета, в якій респонденти повинні були оцінити різницю між хлопцями та дівчатами за рядом параметрів (Див. Додаток 2).

Бланк анкети містив сім статусних і особистісних характеристик, ступінь вираженості яких потрібно було паралельно оцінити для хлопців і дівчат за семибальною шкалою лайкертовського типу. В анкеті пропонувалося вказати вік і стать респондента і давалась наступна інструкція: У цій таблиці слід окреслити ту цифру, яка, на Вашу думку, відповідає інтенсивності прояву даної ознаки у хлопців і дівчат. 1, 2 – слабкий прояв; 3, 4, 5 – середній прояв; 6, 7 – сильний прояв ознаки. Для оцінювання пропонувалися такі характеристики: інтелект, соціальний статус, воля, конфіденційність, вірність у коханні, кар'єризм, амбіційність. В анкеті пропонувалося дати відповідь на питання: "За якою ознакою, на Ваш розсуд, хлопці і дівчата відрізняються сильніше?"

Вибірку дослідження склали 21 хлопець і 22 дівчини у віці 15-16 років, учні старших класів Житомирської ЗОШ № 27.

Процедура обробки результатів полягала у визначенні середніх показників оцінок вираженості кожної якості у хлопців і дівчат окремо. Ці показники наводяться в табл. №. 1 і № 2.

Таблиця 1. Середні результати оцінки характеристик хлопцями

Хлопці	Параметр	Дівчата
6	Інтелект	4
6	Соціальний статус	5
6	Воля	4
5	Конфіденційність	3
4,5	Вірність у коханні	4,5
6	Кар'єризм	4,5
5	Амбіційність	5

Таблиця 2. Середні результати оцінки характеристик дівчатами

Хлопці	Параметр	Дівчата
5	Інтелект	5
5,5	Соціальний статус	5
5,5	Воля	5
5,5	Конфіденційність	4
5	Вірність у коханні	5,5
5,5	Кар'єризм	5
5	Амбіційність	5,5

Як видно з табл. 1, хлопці схильні визнати рівність за вираженістю таких рис, як амбіційність і вірність у коханні, тоді як усі інші характеристики розглядаються як більш характерні для хлопців, причому за такими показниками, як інтелект, воля і конфіденційність, різниця середніх показників досягає двох балів.

Згідно з даними табл. 2, для дівчат характерна більш зважена оцінка відмінностей між статями. На їх думку, дівчатам у дещо більшій мірі, ніж хлопцям, притаманні амбіційність і вірність у коханні, але дівчата дещо поступаються за такими показниками, як кар'єризм, соціальний статус і

вольові характеристики. Дівчата визнають, що істотно поступаються хлопцям за такою характеристикою, як конфіденційність.

Наше дослідження зафіксувало взаємне визнання переваги хлопців у таких галузях, як кар'єризм, соціальний статус, вольові характеристики хоча, хлопці оцінюють цю різницю як більш значиму, ніж дівчата. Разом із тим дослідження виявило згоду між статями, що хлопці і дівчата максимально відрізняються за конфіденційністю. Саме на цю характеристику найчастіш вказували респонденти, як на характеристику, за якою хлопці і дівчата відрізняються найбільше.

Висновок: Цей етап дослідження дав змогу зафіксувати на рівні міжособистісних установок факт наявності збігання поглядів між статями на характер відмінностей між хлопцями і дівчатами. Його результати узгоджуються з результатами попередніх методик, що підтверджує достовірність отриманих даних. Цікавим отриманим результатом дослідження виявилася тенденція до переоцінки хлопцями власних рис на фоні недооцінки володіння ними дівчат. Ставлення дівчат є більш урівноваженим і справедливим.

У поглядах на жіночність і чоловічість, за результатами експериментального дослідження, проявилися відмінності позитивних і негативних еталонів маскулінності і фемінності. Негативний еталон – конкретний образ того, якими якостями не повинні володіти сучасний чоловік та жінка. Щодо традиційного розуміння чоловічих рис, то респондентами були зазначені наступні: хоробрість, відважність, розсудливість, комунікабельний, рішучість, дотепність, цілеспрямованість, порядність, освічений. Традиційне бачення жіночості можна простежити на таких характеристиках: привітна, приємна, розумна, вихована, цілеспрямована, начитана, комунікабельна, інтелігентна. Варто також зазначити, що шкідливі звички є негативною рисою образу сучасної людини, про це засвідчили 60% опитуваних.

За даними дослідження хлопці схильні визнати рівність за вираженістю таких рис, як амбіційність і вірність у коханні, тоді як усі інші

характеристики розглядаються як більш характерні для хлопців, причому за такими показниками, як інтелект, воля і конфіденційність, різниця середніх показників досягає двох балів, для дівчат характерна більш зважена оцінка відмінностей між статями, дівчатам у дещо більшій мірі, ніж хлопцям, притаманні амбіційність і вірність у коханні, але дівчата дещо поступаються за такими показниками, як кар'єризм, соціальний статус і вольові характеристики. Дівчата визнають, що істотно поступаються хлопцям за такою характеристикою, як конфіденційність.

Дослідження зафіксувало взаємне визнання переваги хлопців у таких галузях, як кар'єризм, соціальний статус, вольові характеристики хоча, хлопці оцінюють цю різницю як більш значиму, ніж дівчата. Разом із тим дослідження виявило згоду між статями, що хлопці і дівчата максимально відрізняються за конфіденційністю. Саме на цю характеристику найчастіше вказували респонденти, як на характеристику, за якою хлопці і дівчата відрізняються найбільше.

ВИСНОВКИ

На сьогодні в психологічній науці досить чітко проводиться межа між психологією статі та гендерними дослідженнями: «теоретико-методологічними засадами психології статі виступає біодетерміністична парадигма, а основою гендерних досліджень в психології є парадигма соціально-конструктивістська», відповідно до якої видається можливим твердження і про розмежування статево-рольової та гендерної ідентичності особистості, що є наслідком процесу гендерної соціалізації (або розуміння їх тотожними). віковий період є важливим етапом становлення статево-рольової ідентичності, бо саме у цьому віці відбувається активне усвідомлення суті своїх ставлень до інших людей та самого себе, розширюється й уточнюється статево самовизначення. Саме у підлітковому віці, як підкреслюється науковцями, відбувається становлення статево-рольової ідентичності, яка є внутрішнім переживанням своєї статевої належності, набуттям гендерної ролі й уподібненням до неї, своєрідною єдністю статевого самоусвідомлення й поведінки. Підлітковий вік визначає подальший розвиток особистості, орієнтацію на справжні зразки Я-чоловіка і Я-жінки в нових змінних умовах, наповнення їх егалітарними цінностями, якими передбачено формування гендерної самосвідомості, статевої „Я-концепції” та статево-рольової ідентифікації.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується формуванням нових поглядів та уявлень на типово жіночі та чоловічі ролі, усталенням паритетних відношень у статево-типовій поведінці обох статей, стосуються процесу становлення творчої, активної, самодостатньої, незалежної від статі, андрогінної особистості.

у В роботі здійснено теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми процесу статево-рольової ідентифікації особистості. У становленні статево-рольової ідентифікації підлітків значна роль

належить соціально-психологічним чинникам, серед яких провідну роль відіграє найближче оточення (сім'я, школа, однолітки), а також особливості та зміст навчально-виховного процесу. Тому спеціально побудовані корекційні заняття можуть суттєво вплинути на зміну традиційних гендерних стереотипів та настанов учасників навчально-виховного процесу, що допоможе гармонізувати процес становлення статево-рольової ідентифікації у підлітків.

2. Визначено основні соціально-психологічні чинники, гендерні аспекти, які впливають на становлення статево-рольової ідентифікації у підлітковому віці. Формування гендерної (статево-рольової) ідентичності – одне із головних завдань розвитку особистості у підлітковому віці, а її зміст залежить від соціальних очікувань соціуму. Становлення гендерної ідентичності підлітка проходить в умовах соціалізації із акцентом на відтворення домінуючої гендерної культури – це свідчить про її соціокультурне формування.

3. Проведено експериментальне дослідження статево-рольової ідентифікації підлітків. Результати експериментального дослідження підтвердили гіпотезу про те, що у поглядах підлітків простежується стереотипне зображення чоловіків і жінок у сімейно-побутовій сфері. Ймовірно, цей стереотип сформований саме у родинному середовищі. Підтвердилась також гіпотеза щодо популярності серед дівчат-підлітків філософії фемінізму, насамперед в інформації, яка стосується трудової діяльності. Гіпотеза про те, що тенденцією сучасного суспільства є маскулінізація жінок (набуття чоловічих рис) та набуття фемінних рис чоловіками підтвердилась частково. Респонденти зазначили тенденцію до маскулінізації жінок, але своїми відповідями спростували думки про набуття чоловіками фемінних рис.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абраменкова В.В. Половая дифференциация и межличностные отношения в детской группе // Вопросы психологии. – 1987. – №5. – С. 70-78.;
2. Аверин О.С. Психология человека от рождения до смерти. – СПб:
3. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. - М.: МЕДИУМ, 1995-С. 279.;
4. Берн Ш. Гендерная психология. - СПб.: Питер, 2001. – 320 с.;
5. Берн Ш. Гендерная психология. - СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. - 320с.;
6. Бойко О. Гендерные аспекты психического здоровья // Вопросы психологии – 2005. – № 1. – С. 110-116.;
7. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 528 с.;
8. Вейнингер О. Пол и характер: Принципиальное исследование: Пер. с нем. - М.: Терра, 1992. - 480 с.;
9. Власюк Д., Кузьміна К. Гендерні установки щодо протилежної статі в юнацькому віці: когнітивний аспект // Гендерні аспекти в методологіях гуманітарних наук: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Луцьк, 9-10 грудня 2004 р. – ВАТ „Волинська обласна друкарня”. – С. 36-42.;
10. Гендерні аспекти в методологіях гуманітарних наук: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Луцьк, 9-10 грудня 2004 р. – ВАТ „Волинська обласна друкарня”. – 283 с.;
11. Говорун Т., Кікінеджи О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Навч. посібник. – Тернопіль: Богдан, 1999. – 384 с.;
12. Говорун Т.В., Кікінеджи О.М. Гендерна психологія: Навч. посіб. – К.: Академія, 2004. – 308 с.;

13. Горноста́й П.П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності // Основи теорії тендеру: Навч. посібник. – К.: ”К.І.С.”, 2004.

–

Еврознак, 2003– 411с.;

14. Знаков В.В. Половые, гендерные и личностные в понимании моральной дилеммы // Психологический журнал. – 2004. – том.25. - № 1. – С.41-51.;

15. Иванова Н.Л. Структура социальной идентичности: проблема анализа// Психологический журнал. – 2004. - № 1. – С.52-60;

16. Ильин Е. Н. Дифференциальная психология мужчины и женщины. - СПб.: Питер, 2002. – 544 с.;

17. Клёцина И.С. От психологии пола – к гендерным исследованиям в психологии // Вопросы психологии. – 2003. – №1. – С.61-78.;

18. Клёцина И.С. Психология гендерных отношений: Теория и практика. – СПб.: Алатея, 2004. – С.45;

27. Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь. М., 2003. – С. 176
16

19. Кон И. С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 1989. – 225 с.;

20. Кон И. С. Социология личности. - М.: Политиздат, 1967. - 383 с.;

28. Кон И.С. «О нормализации гомосексуальности»// «Сексология и сексопатология», 2003, № 2, с. 2

21. Кон И.С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 1989. – 256 с.;

192 Кон И.С. Психология старшеклассника. – М.: Просвещение, 1980. – с.;

192 Кон И.С. Психология старшеклассника. – М.: Просвещение, 1980. – с.;

24. Кон И.С. Сексуальная культура в России. Клубничка на березке. – М.: ОГИ, 1997. – С.230.;
29. Кон И.С. Лунный свет на заре. Лики и маски однополый любви. М.: Олимп. – 1998. – 104 с.
30. Кульбабка Т. Аб'юз - насильство фізичне, сексуальне, психологічне, фінансове. Як розпізнати і протидіяти? [http://dc.lviv.ua/zhuttya_v_podruchzhzi/lubov-v-podruchzhzh/4965-abyuz.html]
31. Куркин Д. «Тихая эпидемия» : Как женщины подвергаются насилию в ЛГБТ-отношениях [<https://www.wonderzine.com/wonderzine/life/life/238933-same-sex-domestic-abuse>]
32. Левицкая М. Домашнее насилие в ЛГБТ-семьях [<https://makeout.by/2014/02/06/domashnee-nasilie-v-lgbt-semyah.html>]
33. Лосева О.К., Ибрагимов Р.А. Сексуальное насилие как фактор распространения заболеваний, передаваемых половым путем // ЗППП. 1996. №4. С.29-32.
34. Лузан Н.В. К вопросу о заболеваемости ЗППП у несовершеннолетних // ЗППП. 1998. №1. С.28-32.
35. Лузан Н.В., Зайцева Е.В. Половое поведение современных подростков: мифы и реальность. Новосибирск. Сибирский хронограф. 1999.
36. Макаренко А. С. Книга для родителей. М., 1954.
37. Методы и методики социально-педагогического исследования. / Под ред. С.Г. Вершловского. – М., 1999.С.37.
38. Мондимор Ф.М. Гомосексуальность: естественная история. Екатеринбург, 2002. - С. 32-34.
39. Мондимор Ф.М. Гомосексуальность: Естественная история / Пер с англ. Л. Володиной. – Екатеринбург: У-Фактория. – 2002. – 333 с.
40. Настольная книга социолога. ВГУ. Воронеж. 2006

25. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: „К.І.С.“, 2004. – 536 с.;
41. Постановление Правительства РФ от 25 февраля 2003 г. N 123 «Об утверждении Положения о военно-врачебной экспертизе»
42. Психология личности: Словарь справочник / Под ред. П. П. Горностая и Т. М. Титаренко. - К.: Рута, 2001. - 320 с.;
43. Радина Н., Терешкова Е. Возрастные и социокультурные аспекты гендерной социализации подростков // Вопросы психологи. – 2006. - №5. –
44. Рыбачок З. «Бьет-значит-любит» в однополых отношениях [https://upogau.org/ru/ourview/ourview_1467.html] 53 С. 132-157; С.49-55.];
45. Савчук Д. Насильство та маскулініть в одностатевих стосунках [http://commons.com.ua/ru/nasilstvotamaskulinnist-v-odnostatevih-stosunkah]
46. Социальная психология / Ш.Тейлор, Л.Пипло, Д.Сирс. – 10-е изд. –
47. Социальная работа с людьми, практикующими однополые сексуальные отношения: Теория. Методики. Лучшие практики. К., 2009. - С. 121.
48. Соціально-психологічні чинники становлення статевої ідентифікації підлітків Автореф. дис... канд. психол. : 19.00.07 / Н.М. Городнова; Ін-т педагогіки і психології профес. освіти АПН України. — К., Спб.: Питер, 2004. – 767 с.;
49. Тюнеева Е. Виды эмоционального насилия в деструктивных отношениях [http://psychostep.ru/emocionalnoe-nasilie/]
50. Хайнце Э. Сексуальная ориентация – право человека. Пер. с англ. З. Баблюна, М. Дмитриевой и Н. Иванова. – М.: Идея-Пресс. – 2003. – 366 с.
51. Харт Л. Практическая магия гендера // Российский сервер геев, лесбиянок, бисексуалов и трансгендеров. URL:

<http://www.gay.ru/science/gender/prakticheskaya-magiya.html> (дата обращения: 03.05.2016).

52. Хассен С. Освобождение от психологического насилия [http://lib.ru/DPEOPLE/stiwen_hanter.txt]

53. Хатко У. Абыюз и домашнее насилие среди лесбиянок / перевод с англ. Хатко У. Хоренкова А., Морозова Е. Отв. ред. Хоренкова А., 2017. - с.22-33.

54. Хомей О. Зволікати не можна, ратифікувати! Стамбульська конвенція та протидія насильству щодо жінок [<http://povaha.org.ua/zvolikaty-ne-mozhna-ratyfikuvaty-stambulska-konventsiya-ta-protydiya-nasylstvu-schodo-zhinok>]

55. Хрипкова А. Г., Колесов Д. В. В семье растут сын и дочь / Книга для учителя. М., 1985.

56. Христианство: век за веком. Очерки по истории христианской Церкви/ Под общей ред. Архиепископа Егорьевского Марка – Litres, 2015. – 640 с.

57. Электронная энциклопедия Википедия // «Сексуальные меньшинства»

58. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис /Пер.с англ. – М.: Прогресс,1996. – 341 с.;

59. Этическое освещение проблем ЛГБТ в СМИ. М., 2011. – С. 22. 15 Коджаспирова Г.М., –

60. Ядов В. А. Стратегия социологического исследования. Уч. Посю 3-е издание. М. Омега Л. 2007, с 45

61. Gordon Ch. Development of evaluated role identities // Annual Review of Sociology. - 1976. - V . 2. - P. 405-433.]. –info@lib.ua-ru.net.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Стереотипні психологічні характеристики дівчат і хлопців

Він	Вона
Цікавиться технікою, функціонуванням різноманітних пристроїв, машин, їх реконструкцією, вдосконаленням	Виявляє інтерес до світу людських стосунків, облаштування дому, піклування, лікування, кулінарії, прикрашання
Загартовує характер, тренує силу волі, накачує м'язи	Любить мріяти, фантазувати, стежить за модою, виробляє гнучкість, пластичність рухів, стрункість постави
Любить змагатися, доводить свою правоту кращими результатами, фактами, виявляє наполегливість у подоланні перешкод	Схильна вислуховувати, радити, обговорювати, орієнтована на емоційну підтримку, вирішення морально-етичних проблем
Захоплюється точними та природничими науками, читає історичну або пригодницьку літературу, має кумирів серед видатних спортсменів	Захоплюється гуманітарними науками, любить читати романтичну літературу, має кумирів серед музикантів, кіноакторів
Схильний до самостійного прийняття рішень, індивідуальної роботи, не пасує перед труднощами, виявляє здатність вести за собою	Схильна радитися, домовлятися, переконувати, просити дозволу, виконувати завдання у групі, обминає труднощі, займає очікувальну позицію, обирає роль виконавця

Додаток 2

Анкета „Основні риси характеру в залежності від статі”

Привіт, друже!

Ми проводимо дослідження статевих відмінностей між хлопцями і дівчатами. Будемо вдячні, якщо ти щиро і відповідально поставишся до нашого завдання.

Напиши свій вік і стать:

_____ (вік) _____ (стать)

Будь ласка, напиши у цій таблиці ту цифру, яка, на твою думку, відповідає інтенсивності прояву даної ознаки у хлопців і дівчат:

1, 2 – слабкий прояв; 3, 4, 5 – середній прояв; 6, 1 – сильний прояв ознаки.

Хлопці	Параметр	Дівчата
	Інтелект	
	Соціальний статус	
	Воля	
	Конфіденційність	
	Вірність у коханні	
	Кар'єризм	
	Амбіційність	

Дякуємо!

Додаток 3

Опитувальник “ Ваші стосунки насильницькі чи добровільні?”

Стать (гендер) –

Вік –

Тривалість стосунків з партнеркою -

Інструкція. Оцініть кожне твердження щодо ваших стосунків з партнером.

Поставте «так», якщо погоджуєтесь з ним, «ні» – якщо не погоджуєтесь

Вас критикують, обзивають	
Вам кажуть, що ви дурні	
Над вами насміхаються	
Вас звинувачують, змушують почуватися винним	
Спотворюють ваші слова	
Вам брешуть або заперечують свої вчинки	
Вам забороняють виходити, куди і коли вам хочеться	
У вас пригнічений настрій	
Вас ігнорують, не звертають увагу, відмовляються вислухати	
Вам не дають говорити, виключають із бесіди	
Вам не дозволяють зустрічатися з родиною, друзями	
Вас змушують звітувати за кожну хвилину, коли вас не було	
Вас звинувачують у тому, що у вас є інші справи/стосунки з іншими	
Від вас приховують інформацію	
Вас позбавляють їжі і сну	
Вам кажуть, що ви божевільний	
У вас була загроза або спроба вчинити самогубство	
Ваш партнер зловживає наркотиками або алкоголем	
Ваш партнер задивляється на інших жінок/чоловіків	
Вам кажуть, щоб ви пішли	
Вам вказують, як одягатися	

Ваш партнер не виконує обіцяного	
Вас публічно ображають	
Ваш партнер вважає вас своєю власністю	
З вами не обговорюють, як витратити гроші	
Ви повинні просити гроші або заробляти їх у ліжку	
Вам видають подачки	
Вас змушують звітувати за кожну витрачену копійку	
Вам не дають грошей	
Ваш партнер приховує свої доходи	
У вас забирають гроші, які ви заробили	
Ви змушені приховувати свої доходи	
Ваш партнер злиться, якщо вам не хочеться сексу	
Ваш партнер виконує з вами сексуальні дії без вашої згоди	
Вас примушують до сексу під загрозою насильства	
Ваш партнер використовує порнографію (без вашої згоди)	
Ваш партнер вас гвалтує	
Ваш партнер примушує вас мастурбувати	
Ваш партнер примушує вас до групового сексу	
Вас примушують до сексу з іншими (наприклад, друзями)	
Вас примушують до сексу за гроші	
Вас штовхають, смикають, збивають з ніг	
Вам дають ляпаса, б'ють кулаком	
Вас кусають	
Вас б'ють ногами	
Вас тягають за волосся	
Вас спускають вниз по сходах	
Вас зв'язують, надягають наручники	
Вам наносять опіки	

Вам викручують руки або ноги	
Вас б'ють по голові	
Вас намагаються задушити	
Вас душать або тримають вашу голову під водою	
Вас б'ють головою	
Вам роблять порізи або завдають удари ножем	
Вас поранили зі зброї або іншим предметом	
Спалили або розірвали ваші речі	
Ваш партнер здійснив насильство над вашими друзями або рідними	
Ваш партнер здійснив насильство над тваринами	
Вам погрожують завдати фізичної шкоди	
Погрожують фізичною шкодою іншим членам родини	
Вам погрожують зброєю або іншими предметами	
Погрожують вас убити	
Лихословлять або кричать вам в обличчя	
Розкидають їжу або речі	
Ламають, псують майно	
Занадто швидко або необережно ведуть машину	
Шпигують за вами, переслідують вас або влаштовують вам перевірки	
Не ідуть, якщо ви просити про це	
Перепиняють вам шлях, не дають вийти з кімнати	
Скоюють учинки, які принижують вас, або змушують вас їх робити	
Обговорюють вашу статеву орієнтацію із іншими	
Купують вам подарунки, щоб переконати вас у своєму каятті	

Додаток 4

Анкета

Пропонуємо вам взяти участь в опитуванні на тему "Відчуття себе в стосунках". Ваша думка дуже важлива для нас. Воно дозволить підвищити усвідомленість можливих проблем у відносинах і допоможе виявити аспекти для їх поліпшення ».

Перед початком проходження анкети заповніть відомості про себе

Стать (гендер)	
Вік	
Вік вашої партнерки	
Освіта (середня, середня спеціальна, незакінчена вища, вища)	
Сфера вашої діяльності	
Сфера діяльності партнерки	
Сексуальна орієнтація (лес бійка, бісексуалка, пансексуалка)	
Позиція у стосунках (актив, пасив, універсал)	
Сімейний стан (закриті моногамні відносини, одностатеве партнерство, відкриті полігамні відносини, ваш варіант)	
Тривалість стосунків	
Країна	

I блок. Оцініть своє ставлення до наступних висловлювань за шкалою і відзначте ваша відповідь знаком "+":

1. Так
2. Скоріше так
3. Скоріше ні
4. Ні

5. Важко відповісти

№	Твердження	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні	Важко відповісти
1	Ви постійно відчуваєте свою провину у відносинах					
2	Заради комфорту партнерки Ви надмірно намагаєтеся догодити їй в побуті					
3	Ви відчуваєте загрозу з боку партнерки, перебуваючи поруч з нею					
4	Ви стежите за кожним своїм словом або вчинком, щоб не дратувати партнерку					
5	Партнерка не розуміє слова «Ні»					
6	Ви забуваєте про свої інтереси, ставлячи в пріоритет інтереси своєї партнерки					
7	У ваших стосунках Ви відчуваєте обман з боку партнерки					
8	Часто спілкування з партнеркою виснажує Вас					
9	Ви часто виправдовуєте небажані для вас дії партнерки					
10	З боку партнерки Ви відчуваєте емоційний холод					
11	У вас виникає надмірне бажання сподобатися					

	партнерці					
12	Партнерка схильна до надмірної ревності					
13	Під час сварки партнерка не контролює себе в словах / вчинках					
14	Партнерка постійно підозрює вас у чомусь					
15	У вашої партнерки часто виникає різка зміна настрою					
16	Ваша партнерка завжди перекладає провину на Вас					
17	Ваша партнерка завжди виправдовує свою поведінку вашими неправильними вчинками					
18	Ви часто ловили свою партнерку на брехні					
19	Ваша партнерка готова завжди виправдати насильство щодо Вас					
20	Ваша партнерка принижувала Вас в присутності друзів					
21	Партнерка застосовувала по відношенню до Вас фізичну силу					
22	Ваші речі були навмисно зіпсовані партнеркою					

II блок. Дайте розгорнуту відповідь на запитання

23. Чи бачили Ви на початку знайомства з Вашої партнеркою такі прояви характеру, як: надмірні турбота, контроль, ревності, агресія? Якщо так, то чи намагалися Ви дізнатися про причини такої поведінки?

---

24 Як ви думаєте, влаштовують / не влаштовують Вас відносини з партнеркою і чому?

---

25 Що б ви хотіли змінити у ваших стосунках?

26.Как ви бачите ваші подальші відносини з цією людиною?

---

27. Скористалися б допомогою спеціалісто_к для поліпшення вашого емоційного стану або відношення?

Додаток 5

Тест профіль стосунків

Інструкція:

«При читанні кожного висловлювання подумайте, якою мірою воно може бути віднесено до вас. Для відповідей використовуйте таку шкалу, вибравши один варіант відповіді:

- 1 бал - зовсім не характерно для мене;
- 2 бали - швидше не характерно для мене;
- 3 бали - не знаю;
- 4 бали - швидше характерно для мене;
- 5 балів - дуже сильно характерно для мене »

Текст опитувальника

№	Твердження	Оцінка
1	Інші люди мені здаються більш впевненими, ніж я	1 2 3 4 5
2	Інші люди хочуть занадто багато від мене	1 2 3 4 5
3	Я вірю, що більшість людей в глибині душі хороші і мають добрі наміри	1 2 3 4 5
4	Мене легко образити критикою	1 2 3 4 5
5	Коли хтось наближається до мене дуже близько, я прагну віддалитися	1 2 3 4 5
6	Я здатний поділитися своїми потаємними думками і почуттями з людьми, яких я добре знаю	1 2 3 4 5
7	Необхідність відповідати за щось змушує мене хвилюватися	1 2 3 4 5
8	Час від часу мені необхідно віддалятися від навколишньої дійсності	1 2 3 4 5
9	Я спокійно себе почуваю, коли прошу у інших допомога	1 2 3 4 5
10	Я відчуваю себе набагато комфортніше, коли хтось інший бере на себе відповідальність	1 2 3 4 5
11	Я б хотів мати більше часу для самого себе.	1 2 3 4 5
12	Я не хвилююся про те, як мене сприймають інші люди	1 2 3 4 5
13	Інші не розуміють, наскільки їх слова можуть мене образити	1 2 3 4 5
14	Я вважаю за краще приймати рішення самостійно, не спираючись на думку інших людей	1 2 3 4 5
15	Я часто йду на компроміси з людьми, які орієнтовані на співпрацю	1 2 3 4 5

16	Для мене важливо, щоб інші люди любили мене	1 2 3 4 5
17	Я не люблю відкривати про себе занадто багато приватної інформації	1 2 3 4 5
18	Мої стосунки з іншими саме такі, якими я і хотів би їх бачити - навіть якби я міг, я не став би нічого змінювати	1 2 3 4 5
19	Я б вважав за краще поступитися і зберегти мирні відносини з партнером, ніж відстоювати свою думку і виграти в суперечці	1 2 3 4 5
20	Я іноді боюся мотивів інших людей	1 2 3 4 5
21	Я сприймаю себе як людину, здатну добре справлятися з розчаруваннями і перешкодами	1 2 3 4 5
22	Я щасливий, коли керує хтось інший	1 2 3 4 5
23	Я щасливий, коли я працюю самостійно	1 2 3 4 5
24	У відносинах з іншими мені зручно і пропонувати допомогу людям, які її потребують, і просити у інших підтримку, коли я в ній потребу	1 2 3 4 5
25	Коли я сперечаюся з будь-ким, мене хвилює, що наші відносини можуть надовго зіпсуватися	1 2 3 4 5
26	Для мене дуже важливо бути незалежним і самодостатнім	1 2 3 4 5
27	Коли я сварюсь з ким то, я впевнен, що наші стосунки відновляться	1 2 3 4 5
28	Я іноді погоджуюся з тим, у що я насправді не вірю, заради того щоб сподобатися іншим	1 2 3 4 5
29	Коли справи йдуть не дуже добре, я намагаюся заховати свої почуття і бути сильним	1 2 3 4 5
30	Мені легко довіряти людям	1 2 3 4 5